

Nederlands beschikbaar komen”. Alsof het *Entwurf* dus niet eerder beschikbaar was in het Nederlands, quod non, en wel in de vertaling van... Van de Vijver en Geerardyn. Zei mijn collega en vriend Lieven Jonckheere ooit niet in een lezing dat “een lapsus nooit alleen komt”...?

Over die nieuwe editie, chronologisch geordend en van noten en register voorzien, wil ik nog kwijt dat zij na de eerste een wetenschappelijke verademing zal zijn. Maar, mijn droeve blik glijdt traagzaam over de ruggen van de eerder verschenen Boom-uitgave. Zit ik dan straks naast mijn *Gesammelte Werke* en enkele Engelse en Franse delen ook nog met liefst twee Nederlandse edities? Je moet voor de wetenschap wat over hebben, denk ik dan maar... Maar dit terzijde.

Tot slot: dit is een fijn boek, goed geoutilleerd, uiterst leesbaar en in tegenstelling tot wat de titel zou kunnen suggereren, ook uiterst boeiend.

Hubert VAN HOORDE (Gent)

*

EINDE VAN DE METAFYSICA

Richard Rorty & Gianni Vattimo, *De toekomst van de religie*. (Onder redactie van Santiago Zabala, vertaald door J.M.M. de Valk), Kampen-Kapellen, Klement-Pelckmans, 2006, 92 p. ISBN 90 77070 88 5 / 90 289 4222 X

Met *De toekomst van de religie* is de reeks ‘Filosofie in dialoog’ van Uitgeverij Klement reeds aan haar zevende volume toe. Dat is een prestatie op zich, al stelt de jongste telg uit het geslacht toch enigszins teleur. Dat heeft voor alle duidelijkheid niets te maken met de vertaling of met de Nederlandstalige uitgave op zich, maar met de oorspronkelijke opzet van de tweetalig Italiaans-Engelse uitgave van dit boek (Santiago Zabala (ed.), *Il futuro della Religione / The Future of Religion*, Milano, Garzanti Libri, 2004). De opzet is namelijk bijzonder onduidelijk, en roept in eerste instantie – ik verwijs naar de titel – verwachtingen op die in het geheel niet worden ingelost. Waarover gaat het?

Het boek valt uiteen in vier delen: een uitvoerige inleiding van de redacteur, Santiago Zabala, waarin hij het heeft over ‘een religie zonder theïsten en atheïsten’, een essay van Richard Rorty over ‘antiklerikalisme en atheïsme’, vervolgens een essay van Gianni Vattimo over het ‘tijdperk van de interpretatie’, waarna een dialoog volgt tussen Rorty en Vattimo, geleid door Zabala over ‘de toekomst van de religie na de metafysica’. De moeilijkheid die zich hierbij manifesteert is dat elk van deze teksten eigenlijk op zich staat, en weinig van doen heeft met de overige bijdragen in deze bundel. Want dat lijkt wel het ‘genre’ te zijn van deze publicatie: het is veeleer een bundeling van drie essays en een dubbelinterview rond min of meer een zelfde thematiek, dan een echte ‘Filosofie in dialoog’. Vooral de introductie van Zabala is daarbij teleurstellend omdat ze zo goed als niet inleedt tot Rorty, Vattimo en hun eventuele onenigheid omtrent de toekomst van de religie. Bovendien blijkt bij nader inzien dat ook de karakterisering van de zogenaamde gedeelde problematiek, met name de toekomst van de religie, niet echt goed gekozen is. Wie de essays van Rorty en Vattimo er op na leest zal merken dat vooral het thema van

het 'einde van de metafysica' en de effecten daarvan op allerlei filosofisch interessante probleemstellingen, zoals die van het weten en de waarheid, van het kennen en de interpretatie, etcetera, de eigenlijke band vormt tussen beide auteurs. Dat impliceert dat we beiden niet zozeer aan het woord horen over de toekomst van de religie – vooral Rorty blijkt daarover overigens ook maar bitter weinig te zeggen te hebben – dan wel over het hedendaagse 'Nachmetaphysisches Denken', zoals Habermas het reeds in 1988 verwoordde. En wanneer de lezer vervolgens het afsluitende dubbelinterview doorneemt – de eigenlijke dialoog tussen Rorty en Vattimo – blijft hij meer dan behoorlijk op z'n honger. Ook die tekst raakt namelijk de problematiek van de toekomst van de religie nauwelijks aan. Des te meer handelt hij over het probleem van het objectivisme, Heideggers kritiek aan het adres van de westerse, onto-theologische metafysica, de kwalijke kanten van het metafysische funderingsdenken et cetera, om dan uiteindelijk in de laatste vijftien bladzijden toch nog iets te zeggen over de in de titel aangekondigde thematiek.

Moeten we uit dit alles besluiten dat het hier om een problematische en weinig interessante publicatie gaat? Niet noodzakelijk. Zoals gezegd staan de essays op zich, en hebben ze elk voor zich hun merites. Alleen vindt de lezer er niet onmiddellijk wat hij, afgaand op de titel, meende te kunnen verwachten. Zo beklemtoont de inleider vooral dat "het uiteindelijke doel van het filosofisch onderzoek na het einde van de metafysica niet zozeer het contact is met iets dat onafhankelijk van ons bestaat, maar eerder *Bildung*, de nooit ophoudende vorming van onszelf betreft" (p. 10). Hierin speelt de nieuwe dialogische cultuur die door Rorty en Vattimo is ingeluid, en waarin taal en interpretatie centraal staan, een belangwekkende rol. Zij staan immers in de traditie van de 'hermeneutisering' van de filosofie, zoals we die ook bij Nietzsche en Heidegger aantreffen, en die uiteindelijk ook de religie heeft bevrijd van de metafysica. Toch meent Rorty, die zichzelf in navolging van Max Weber 'religieus onmuzikaal' noemt, dat zijn positie niet te vereenzelvigen is met die van Vattimo. Voor hem maakt bovengenoemde 'hermeneutische' bevrijding de religie definitief tot een privé-aangelegenheid, die volstrekt legitiem en aanvaardbaar is zolang de kerkelijke instituties de gelovigen niet achter politieke stellingen proberen te mobiliseren. Vattimo, daarentegen vat de religieuze behoefte op als een pre-cultureel gegeven dat fundamenteel verankerd is in de menselijke natuur, waardoor de religie onmogelijk uitsluitend een privé-zaak kán zijn. Toch loopt Vattimo's benadering op geen enkele manier het gevaar om opnieuw in metafysisch vaarwater te komen. En Rorty erkent dat. Vattimo ziet immers in Nietzsches uitspraak dat 'er geen feiten, maar slechts interpretaties zijn' en in Heideggers hermeneutiek de eigenlijke voortzetting en rijping van de christelijke boodschap (p. 52). En die waarheid, die boodschap die de Schrift ons openbaart, aldus Vattimo, is de waarheid van de liefde, van de *caritas*.

De religie als privé-aangelegenheid en het christendom als een oproep tot naastenliefde, bevrijd van elke metafysica, kortom, een religie als existentieel-caritatieve praxis aan gene zijde van theïsme en atheïsme, dit lijkt voor beide auteurs de toekomstige figuur te zijn van de religie in het voldragen 'tijdperk van de interpretatie'. Dat de toekomst van de religie post-metafysisch zal zijn, valt inderdaad te verwachten; dat ze ook een loutere privé-aangelegenheid zal zijn, lijkt me een al te liberaal *desideratum*. De huidige tekenen des tijds wijzen in elk geval in een andere richting.